RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA O'QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Shermetova Shahnoza Otomurod qizi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23230424

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga jadal kirib kelishi o‘quvchilardan nafaqat raqamli vositalardan foydalanish, balki katta hajmdagi axborotni izlash, saralash, tahlil qilish, manbaning ishonchliligini baholash, dalillarni taqqoslash va asoslangan xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini ham talab etmoqda. Tadqiqotda tanqidiy fikrlash kompetensiyasining mazmuni, uning tarkibiy komponentlari hamda raqamli ta’lim muhitida shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari o‘rganildi. Nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Natijalar raqamli texnologiyalarning o‘zi tanqidiy fikrlashni avtomatik ravishda rivojlantirmasligini, balki ularni muammoli, tadqiqiy, dialogik, interfaol va refleksiv pedagogik metodlar bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.
Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, tanqidiy fikrlash, tanqidiy fikrlash kompetensiyasi, raqamli kompetensiya, media savodxonlik, axborot savodxonligi.

Abstract. This article analyzes the pedagogical opportunities for developing students' critical thinking competence within a digital educational environment. The rapid integration of digital technologies into the educational process requires students not only to use digital tools but also to possess skills in searching for, filtering, and analyzing vast amounts of information, evaluating source reliability, comparing evidence, and drawing well-founded conclusions. The study examines the essence of critical thinking competence, its constituent components, and the pedagogical conditions necessary for its development in a digital educational environment. Methods such as theoretical analysis, comparative analysis, systematization, and generalization were employed. The results indicate that digital technologies do not automatically foster critical thinking; rather, it is essential to integrate them with problem-based, inquiry-based, dialogic, interactive, and reflective pedagogical methods.
Keywords: digital education, critical thinking, critical thinking competence, digital competence, media literacy, information literacy.

Аннотация. В статье анализируются педагогические возможности развития компетенции критического мышления у обучающихся в условиях цифровой образовательной среды. Стремительное внедрение цифровых технологий в образовательный процесс требует от обучающихся не только умения пользоваться цифровыми инструментами, но и владения навыками поиска, фильтрации и анализа больших объемов информации, оценки достоверности источников, сопоставления данных и формулирования обоснованных выводов. В работе рассматриваются сущность компетенции критического мышления, ее составляющие компоненты, а

также педагогические условия, необходимые для ее развития в цифровой образовательной среде. Использованы такие методы, как теоретический и сравнительный анализ, систематизация и обобщение. Результаты исследования свидетельствуют о том, что цифровые технологии не способствуют развитию критического мышления автоматически; необходима их интеграция с проблемным, исследовательским, диалоговым, интерактивным и рефлексивным методами обучения.

Ключевые слова: цифровое образование, критическое мышление, компетенция критического мышления, цифровая компетентность, медиаграмотность, информационная грамотность.

Kirish. XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim jarayonining mazmuni, shakllari va metodlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Elektron ta’lim platformalari, raqamli darsliklar, multimedia vositalari, virtual laboratoriyalar, onlayn ta’lim resurslari va sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limga kirib kelishi o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitda axborotning haddan tashqari ko‘pligi, ishonchsiz manbalar, manipulyativ kontent, feyk xabarlar va sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan noto‘g‘ri ma’lumotlar o‘quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyasiga yangi talablarni qo‘ymoqda.

Bunday sharoitda o‘quvchi uchun “axborotni topish”ning o‘zi yetarli emas. U topilgan ma’lumotning manbasini aniqlashi, uning ishonchliligini tekshirishi, turli manbalardagi ma’lumotlarni taqqoslashi, fakt va fikrni farqlashi hamda o‘z xulosasini dalillar bilan asoslay olishi zarur. Shu jihatdan tanqidiy fikrlash kompetensiyasi raqamli ta’lim muhitida o‘quvchining muhim ta’limiy kompetensiyalaridan biriga aylanmoqda.

Tanqidiy fikrlash shaxsning mavjud ma’lumotlarni shunchaki qabul qilishi emas, balki ularni tahlil qilish, dalillarning asoslanganligini baholash, turli nuqtayi nazarlarni qiyoslash, muqobil yechimlarni aniqlash va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatini anglatadi. R. Ennis, P. Facione, R. Paul va L. Elder kabi tadqiqotchilar tanqidiy fikrlashni tahlil, baholash, xulosa chiqarish, izohlash va o‘z-o‘zini nazorat qilish bilan bog‘liq yuqori darajadagi intellektual faoliyat sifatida talqin qilganlar.

O‘zbekistonda ham raqamli ta’lim va tanqidiy fikrlash masalalariga e’tibor kuchaymoqda. Xususan, J. Xasanovning tadqiqotida raqamli ta’lim muhitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning muhim omillari sifatida muammoli va tadqiqiy topshiriqlar, interfaol muloqot, hamkorlikdagi faoliyat, axborotni tanqidiy baholash, o‘qituvchining fasilitatorlik faoliyati va refleksiv baholash ko‘rsatilgan.

N. Suyunova esa raqamli texnologiyalar vositasida o‘quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda pedagogik modellashtirish imkoniyatlarini tahlil qilib, raqamli muhitning didaktik imkoniyatlarini maqsadli pedagogik faoliyat bilan uyg‘unlashtirish zarurligini asoslagan.

Tadqiqotning maqsadi — raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari va samarali metodlarini aniqlash.

Tadqiqotning asosiy vazifalari:

- tanqidiy fikrlash kompetensiyasining pedagogik mazmunini aniqlash;

- raqamli ta’lim muhitining tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi imkoniyatlarini tahlil qilish;
- o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasining asosiy komponentlarini belgilash;
- raqamli muhitda tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodlarni aniqlash;
- o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatiga qo‘yiladigan pedagogik talablarni asoslash.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy, faoliyatga asoslangan va raqamli pedagogik yondashuvlar tashkil etdi. Tadqiqot davomida pedagogika, psixologiya, raqamli ta’lim, media savodxonlik va tanqidiy fikrlashga oid ilmiy manbalar o‘rganildi. Xususan, xorijiy tadqiqotchilarning tanqidiy fikrlashga oid nazariy qarashlari bilan bir qatorda O‘zbekistonlik olim va tadqiqotchilarning raqamli ta’lim hamda tanqidiy fikrlash bo‘yicha ilmiy ishlari ham tahlil qilindi.

Tanqidiy fikrlash kompetensiyasi quyidagi asosiy komponentlar orqali ifodalanadi:

Komponent	Mazmuni
Axborotni izlash	Raqamli manbalardan kerakli ma’lumotni topish
Axborotni tahlil qilish	Ma’lumotning mazmuni va tarkibini o‘rganish
Manbani baholash	Axborot manbasining ishonchliligini aniqlash
Taqqoslash	Turli manbalardagi ma’lumotlarni qiyoslash
Dalillash	O‘z fikrini fakt va dalillar bilan asoslash
Xulosa chiqarish	Tahlil qilingan ma’lumot asosida mantiqiy xulosaga kelish
Qaror qabul qilish	Muammo uchun maqbul yechimni tanlash
Refleksiya	O‘z fikrlashi va qarorlarini qayta baholash

Mazkur komponentlarning o‘zaro bog‘liqligi tanqidiy fikrlash kompetensiyasining kompleks xarakterga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari raqamli ta’lim muhiti o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish uchun katta didaktik imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatdi. Biroq texnologiyaning mavjudligi o‘z-o‘zidan tanqidiy fikrlashning rivojlanishini kafolatlamaydi. Raqamli vositalar o‘quvchini faol fikrlashga undaydigan pedagogik topshiriqlar va metodlar bilan birgalikda qo‘llangandagina yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

N. Suyunovaning tadqiqotida ham raqamli texnologiyalar vositasida o‘quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish uchun pedagogik modeldan foydalanish imkoniyatlari asoslangan.

Raqamli ta’lim muhitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning birinchi muhim yo‘nalishi — axborot manbalarini tanqidiy baholashdir. O‘quvchi internetdagi har qanday ma’lumotni avtomatik ravishda haqiqat sifatida qabul qilmasligi kerak. U quyidagi savollarga javob izlashga o‘rgatilishi lozim:

- Ma’lumot muallifi kim?
- Manba qachon e’lon qilingan?

- Ushbu ma’lumot qanday dalillarga asoslangan?
- Boshqa mustaqil manbalar ushbu fikrni tasdiqlaydimi?
- Muallifning maqsadi nima?
- Fakt va muallifning shaxsiy fikri qaysi jihatlarda farqlanadi?

Bunday savollar o‘quvchini passiv axborot iste’molchisi emas, balki faol va tanqidiy axborot tahlilchisiga aylantiradi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish — faktcheking ko‘nikmalarini rivojlantirish. O‘quvchilarga ijtimoiy tarmoqlar yoki internetdan olingan ikki yoki undan ortiq ma’lumot berilib, ularning qaysi biri ishonchli ekanligini aniqlash topshirig‘i berilishi mumkin. Bunda o‘quvchi ma’lumotni bir nechta manbalar orqali tekshiradi, dalillarni taqqoslaydi va o‘z xulosasini asoslaydi.

Uchinchi yo‘nalish — raqamli munozara va debatlar. Onlayn platformalarda tashkil etiladigan munozaralar o‘quvchilarning o‘z fikrlarini asoslash, qarama-qarshi fikrlarni tinglash va ularga dalillar asosida munosabat bildirish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

To‘rtinchi yo‘nalish — raqamli loyiha faoliyati. O‘quvchilar muayyan muammo bo‘yicha mustaqil ravishda ma’lumot izlaydi, manbalarni tahlil qiladi, turli yechimlarni ishlab chiqadi va natijalarni raqamli taqdimot, infografika, video yoki boshqa shaklda taqdim etadi.

Beshinchi yo‘nalish — raqamli didaktik o‘yinlardan foydalanish. S. Siddiqovaning tadqiqotida raqamli didaktik o‘yinlarning o‘quvchilarning mantiqiy, tahliliy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishdagi imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan.

Shuningdek, media savodxonlik tanqidiy fikrlashning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. M. Nishonova va N. Toirovaning tadqiqotida axborot xurujlari va feyk xabarlar sharoitida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, kibergigiyena, raqamli etika va mas’uliyatli kontent yaratish ko‘nikmalarini shakllantirish zarurligi asoslangan. Mazkur modelda o‘qituvchi tayyor bilim beruvchi emas, balki o‘quvchining mustaqil izlanishini tashkil etuvchi fasilitator sifatida faoliyat yuritadi. J. Xasanovning tadqiqotida ham o‘qituvchining fasilitatorlik faoliyati, interfaol muloqot va refleksiv baholash raqamli muhitda tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi muhim pedagogik omillar sifatida ko‘rsatilgan.

Tadqiqot muhokamasi. Raqamli ta’lim muhitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasida asosiy muammo texnologiyaning mavjudligi emas, balki undan qanday pedagogik maqsadda foydalanilayotganidadir. Oddiy elektron darslik yoki videoni tomosha qilish o‘quvchining tanqidiy fikrlashini yetarlicha rivojlantirmasligi mumkin. Buning uchun o‘quvchi axborot ustida faol fikrlashi, savollar berishi, dalillarni tekshirishi va xulosa chiqarishi kerak.

Shu sababli raqamli ta’limda “texnologiya markazli” yondashuvdan “o‘quvchi va tafakkur markazli” yondashuvga o‘tish muhimdir.

Raqamli muhitda o‘quvchining tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda quyidagi pedagogik shart-sharoitlar muhim hisoblanadi:

1. Psixologik xavfsiz muhit — o‘quvchi o‘z fikrini erkin bildira olishi;
2. Muammoli vaziyatlar — o‘quvchi tayyor javob emas, yechim izlashi;
3. Ochiq savollar — bir nechta asoslangan javob mavjud bo‘lishi;

4. Manbalar xilma-xilligi — turli nuqtayi nazarlarni taqqoslash imkoniyati;
5. Raqamli hamkorlik — guruhda muammoni hal qilish;
6. Refleksiya — o‘quvchi o‘z fikrlash jarayonini baholashi;
7. Faktcheking — axborotning ishonchliligini tekshirish;
8. Media savodxonlik — manipulyativ va yolg‘on kontentni aniqlash;
9. O‘qituvchining fasilitatorlik roli — o‘quvchiga tayyor javob bermasdan, uni mustaqil xulosaga yo‘naltirish.

Alohida ta’kidlash joizki, generativ sun’iy intellektning ta’limga kirib kelishi tanqidiy fikrlash masalasini yanada dolzarb qilmoqda. O‘quvchi sun’iy intellekt tomonidan berilgan javobni mutlaq haqiqat sifatida qabul qilmasligi kerak. Aksincha, javobni tekshirish, manbalarni aniqlash, xatolarni topish va mustaqil xulosa chiqarish kompetensiyasiga ega bo‘lishi zarur. UNESCO ham sun’iy intellekt davrida o‘quvchilarning insoniy agentligi, tanqidiy fikrlashi va etik mas’uliyatini rivojlantirishni muhim yo‘nalish sifatida belgilaydi. Demak, raqamli texnologiya tanqidiy fikrlashning o‘rnini bosa olmaydi. Aksincha, texnologiya o‘quvchining tanqidiy fikrlashini rivojlantirish uchun vosita bo‘lishi kerak.

Xulosa. Raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga jadal kirib kelishi o‘quvchilarga katta hajmdagi axborotdan foydalanish imkonini yaratmoqda. Biroq axborotning ko‘pligi uning ishonchliligini anglash va to‘g‘ri baholash muammosini ham yuzaga keltirmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlash kompetensiyasi o‘quvchining axborotni izlash, tahlil qilish, manbalarni baholash, ma’lumotlarni taqqoslash, dalillash, xulosa chiqarish va o‘z faoliyatini refleksiv baholash qobiliyatlarining yaxlit tizimidan iborat.

Raqamli ta’lim muhitida mazkur kompetensiyani rivojlantirish uchun muammoli ta’lim, raqamli munozara, keys-stadi, loyiha faoliyati, faktcheking, raqamli didaktik o‘yinlar, media savodxonlik mashg‘ulotlari va refleksiv topshiriqlardan tizimli foydalanish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. — Insight Assessment, 2015.
2. Halpern D.F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. — New York: Psychology Press, 2014.
3. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life. — Pearson Education, 2014.
4. Xasanov J. Raqamli ta’lim muhitida talabalarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik omillari // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. — 2026. — 4(8). — B. 116–124. DOI: 10.5281/zenodo.22192506.
5. Suyunova N. Raqamli texnologiyalar vositasida o‘quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish modellari // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. — 2026. — 4(2). DOI: 10.5281/zenodo.18657212.
6. Suyunova N.A. O‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish vositalari va usullari // Tafakkur ziyosi. — 2025. — №3. — B. 243–246.

7. Siddiqova S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy fikrlashini raqamli didaktik o‘yinlar vositasida rivojlantirish // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. — 2026. DOI: 10.5281/zenodo.21876319.
8. Nishonova M., Toirova N. Raqamli intellekt: o‘quvchilarda mediasavodxonlik kompetensiyasini rivojlantirish – davr talabi // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. — 2026. DOI: 10.5281/zenodo.21650803.
9. Sharopova Z.T. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda kognitiv strategiyalardan foydalanish metodikasi // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. — 2026. DOI: 10.5281/zenodo.22096544.
10. Xasanova Sh., Ro‘zmetova Y. Maktabgacha tayyorlov yoshidagi bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari // Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. — 2026. DOI: 10.5281/zenodo.18658288.